

SZEMLE

Lexica Fennica

A 60-as évek közepén elkészült, s a több mint 200 000 címszót tartalmazó finn értelmező szótár (Nykysuomen sanakirja) munkálatai után nem tették le a tollat a finnországi szótáríró tudósok. Az idegen szavak értelmező szótára (Nykysuomen sivistys-sanakirja. 1973.), valamint az értelmező szótárnak a kiegészítő kötete (Udissanasto 80) csak egy-egy lépcsőfokot jelentett ahhoz az eredményhez, amelyet 1979-ben három igen érdekes és fontos lexikai egység szótárba foglalása fémjelez.

I. TOIVO VUORELA, *Kansanperintein sanakirja*. (Ábrák: Pirkko-Liisa Surojegin) WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva, 1979. 543 l.

Vuorela professzor néprajzi szótára nem előzmények nélkül való, hiszen a jeles finn néprajzos állított már össze néprajzi szótárt, igaz, szerényebb terjedelemben (Kansatieteen sanasto. Tietolipas 13. Helsinki, 1958., 1964.). A bevezetőben (5) a szerző indokolja, mi tette szükségessé a korábbi szótár átdolgozását és kibővítését. Noha az ún. ipari forradalom már az 1860–70-es években elérte Finnországot, a hagyományos népi, paraszti kultúra csak a második világháború után kezdett rohamosan átalakulni. A mezőgazdaság gépesítése, az iparosodás alapvetően ekkor változtatta meg a népesség struktúráját, szociális körülményeit, s ezek az új körülmények változást idéztek elő Finnország-szerte az emberek magatartásában is. Az elmúlt néhány évtized folyamán minden téren több radikális változás történt, mint az előző évszázadok során együttvéve. A hagyományos életmódnak s az ehhez kapcsolódó szokásoknak a megváltozásával kezdtek feledésbe merülni, sőt kipusztulni bizonyos szavak és kifejezések, ezek értelmét a mai ember vagy alig, vagy egyáltalán nem is érti. A néprajzi szótár célja tehát, hogy értelmezzen olyan szavakat, kifejezéseket, amelyeknek megértése fogalmat adhat a múltbeli népi kultúra értékéről és minőségéről.

A finnek lakta vidékek néprajzi tájegységeit a szótár térképen mutatja be (7). Finnország területén Lappfölddel együtt 14 egység található, a Szovjetunióban 5 karjalai, Norvégiában és Svédországban egy-egy finn néprajzi egységet szoktak elkülöníteni.

A szótári rész A-tól Ö-ig (9–527) összesen 6400 címszót és 600 ábrát tartalmaz. A gazdag anyagot a szerző a finn értelmező szótár, az etimológiai szótár, a Kalevala-szótár figyelembevételével óriási archív gyűjtemények és szakirodalom alapján állította össze. A címszót követik az esetleges alakváltozatok, a szó lelőhelye, előfordulása rövidtve, majd az értelmezés következik. Több helyen található idézet a folklórból. A szövegbe ágyazás pontossá teszi a szójelentést. Szükség esetén a tárgyat ábra is szemlélteti. A címszó megadásában részben a bokrosítás elvét követi a szerző, a képzett szavak az alapszóval kerülnek egy szócikkbe, az összetett szavak viszont külön címszóként szerepelnek.

A szótár tematikája igen széleskörű. Az ősi foglalkozások (halászat, vadászat) szavai mellett megtalálhatók a mezőgazdaság, a kézműipar, a tengeri hajózás (a vitórlás közlekedés) szókinccse, a népi ételek, továbbá a szellemi kultúra, szokások, hiedelmek, az ősvallás körébe tartozó szavak, mitológiai lények és helynevek, ünnepek s az ehhez kapcsolódó szokások, időjárás megfigyelések szavai, a régészet és egyes történelmi események népi vetületei. Az ismertebb szólások és közmondások feledésbe merülő kifejezéseinek megértéséhez is segítséget nyújt a szótár.

Toivo Vuorela szerkesztői elvei egyesítik a néprajzi értelmező szótárnak, valamint a nyelvjárási és etimológiai szótárnak a tulajdonságait. A szerkesztő elsősorban olyan kifejezéseket vesz fel, amelyek az értelmező szótárban (NS) vagy egyáltalán nincsenek benne, vagy amelyek megvannak ugyan, de nyelvjárási vagy néprajzi jelentésüket, jelentésárnyalatukat az értelmező szótár nem regisztrálja. A néprajzi szótár néha pontosítja a szó értelmező szótárbeli jelentését. Ha lehetséges, tisztázza a szó eredetét is, az átadó nyelvet, ahonnan a tárgy, jelenség származik, felhívja a figyelmet népetimológiai mozzanatokra, párhuzamokra, utal a szinonim szavakra, kifejezésekre. Az ábrák általában szerencsésen egészítik ki a szöveget, néha azonban elég szűkszavúak, hiszen pl. a gémeskút (*kaiwonvintti*, 126) képehez odaférne a különböző részek (ágas, ostor, gém stb.) elnevezése, mint pl. helyesen a tőzogsátor (*hirsikota*, 77) rajzánál a részek neve meg is van. Némely szó bevételét meg kellett volna indokolnia a szerzőnek: pl. az *aarnoa*, *aarnioida* 'szándékszik, töpreng; tervez' jelentésű dél-pohjanmaai szóról — amely svéd jövevényszó — nem derül ki, milyen néprajzi megfontolás miatt került a szótárba. Az efféle szavak bizonyára nem véletlenül szerepelnek ott, az értelmezésük mellől hiányzik viszont egy-egy rövid utalás, milyen összefüggésben használatosak.

A kötetet egy svéd (529—538) és egy orosz nyelvi (539—43) mutató zárja.

Toivo Vuorela néprajzi szótára igen hasznos kézikönyv néprajzosoknak, nyelvészeknek és az egyéb rokon szakágak művelőinek. Külföldi szakemberek, fordítók ugyancsak haszonnal forgathatják; jól egészíti ki a kétnyelvű szótárakat és az értelmező szótárt, fényt derít a múltnak, a hagyományos finn népi kultúrának kevésbé ismert, már-már feledésbe merülő értékeire.

2. A tűnő múltból tovább lépve a legfrissebb, a legváltozékonyabb szókinsztréteg rejtelseibe kalauzolja a ma emberét az argó szótár vaskos kötete: KAARINA KARTTUNEN, *Nykyslangin sanakirja*. WSOY. Porvoo—Helsinki—Juva, 1979. 333 l.

A szerkesztő-szerző a szótár bevezetőjében (7—20) az argó, a finn nyelvészeti irodalomban közkedveltebb angol szóval a *slang* kifejezést értelmezi, így megpróbálja meghatározni a szótárba került szavak körét. A szerző szerint a slang egyféléi stílusjelenség, de nem csupán az „alvilág” nyelve, nem a tolvajnyelv, mint korábban értelmezték. Minthogy a slang főleg beszélt nyelv, stilisztikailag szabados, afféle „lezser” köznyelv. A slang felfogható másfelől szociolektusnak is, mivel különféle szociális csoportok használhatják. Természetesen némely társadalmi csoport slangjének van tolvajnyelv jellege.

Eredetére nézve a slang városi nyelvváltozat. Finnországban Helsinkiben elkezdett a múlt század végén, urbanizációs jelenségeként később átterjedt Dél-Finnország más városaiiba is, az utóbbi időben pedig a tömegkommunikációs eszközök közvetítésével egész Finnországban ismerik és használják. A köznyelv analógiájára beszélhetünk „köz-slang”-ról, amelyet mind területileg, mind társadalmi szempontból elég széles körben megértenek. A köznyelvi vagy nyelvjárási változatoktól leginkább a szókinsztrében tér el. Ezeket a szavakat az átlagember megérti, passzív szókinsztrében tárolja, de maga nem használja, mert nem számítanak korrek formáknak. A „köz-slang” mellett található helyi slangek, amelyeket a helyi dialektusok és szociolektusok sajátosan színeznék. A regionális slangváltozatok mellett beszélhetünk szakslangekről is. Megvannak a sajátos slangkifejezései a különféle korosztályoknak, munkaköröknek, társadalmi rétegeknek és csoportoknak.

A slang elsősorban tehát lexikális jellegű. A slanget beszélők alkothatnak teljesen új szavakat (*giba* 'srác'), vagy egy meglevő szóhoz vonhatnak új jelentést (*liha* 'bőr, lány, nő', tkp. 'hús'). Feltűnően sok idegen elem van a slangben, főleg a svédből (*stadi* 'város', főképp 'Helsinki' < svéd *stad*) vagy a svédországi slangból (*bööna* 'csaj, nő' < svéd argó *böna*), valamint az angolból (*mani* 'dohány, pénz' < angol *money*) vagy az angliai slangból (*staffi* 'kábitószer' < angol *stuff* 'anyag, szer', slangben 'kábitószer'). Angol elemek a svéden keresztül is bekerülnek a finnbe, de más vándorelemeket is közvetített a svéd (*trokata* 'feketézük, főleg szeszesitalt csempész' < végső soron francia *troquer* 'cserél, vált'). Számos szónak forrása az orosz (*tsaiju, tsaju* 'tea' < orosz *čaj*). Sajátos képzők (*roskis* 'szemétkosár, -láda' < *roska* 'szemét'), csonkított formák (iskolai slang *äikkä* 'anyanyelv' < *äidinkieli*) nagy számban akadnak a slangben, esetleg mindkét lehetőséggel élnek (*omppu* 'alma' < *omena*).

A finn slang hangtani sajátosságai közé tartozik a zöngés zárhangok gyakorisága, továbbá a mássalhangzó-kapcsolatok előfordulása a szavak elején (*gravari, skravarari* 'sírögödör' < svéd *grav*).

A slang mint stílus expresszivitásra törekszik, az árnyalatok széles skálája bontakozik ki a durvaságtól a kifinomult humorig. Egyes nyelvi képek humora, iróniája miatt hihető, hogy a slanget értelmes, jó nyelvérzékű emberek teremtik, akik magukkal tudják ragadni társaságukat, hogy utánozzák őket. A slangkifejezéseket alkotó ember közel áll

a költőhöz, amennyiben érvényes Chesterton angol költő megjegyzése: „minden slang metafora, a metafora pedig költészet”. Még a nem finn anyanyelvűt is mosolyra fakasztják az efféle kifejezések, mint *katiska* 'rendőrautó, amellyel összeszedik, elszállítják a részeket vagy rendbontókat' (tkp. 'vejsze'), *akantappaja* 'motorkerékpár oldalkocsija' (tkp. 'asszonyölő'; önkéntelenül is eszébe jut az embernek a magyar szólás: *Lepsénynél még megvolt*), *stereot* 'ikrek; női keblek' (tkp. a stereo-hangtechnikából), *luuviuku* (csontváz, deszka nő' (tkp. 'esonthegeđű'), *korppusaha* 'moped' (tkp. 'kétszersült-fűrés'), *sähkömies* 'Vat 69 márkájú whisky' (tkp. 'villanyszerelő'; nyilván a watt szóval összefüggésben), börtönslang *ymppyrä* 'életfogytiglan' (tkp. 'kör').

A slangsztótár összeállítását az tette szükségessé, hogy a slang az 1960–70-es években berobbant és ma is jelen van a szépirodalomban, a rádió, televízió és sajtó nyelvében. A slangnek az irodalomba való betörését attól számítják, hogy Saarikoski lefordította Salinger *Zabhegyező* című művét. A fordító a könyv végére szójegyzéket fűzött. A fiatalabb nemzedék írói egyre gyakrabban élnek ezzel a stíluslehetőséggel. A leggyakoribb kifejezéseket magyarázni, értelmezni kellett, ebből a célból készült a szótár, funkciója tehát nem nyelvművelő vagy tanácsadó. A szótár 6000 címszót tartalmaz, amelyet a szépirodalomból, ifjúsági kiadványokból, újságokból és folyóiratokból gyűjtöttek össze (1. forrásjegyzék 24–8), de bőségesen készítettek interjúkat olyan személyekkel, akik jól beszélnek valamilyen slangváltozatot. Még a WC-feliratok kicédulázása sem maradt el. Felhasználták a különböző szógyűjtő-pályázatok anyagát. A szerkesztő csak azokat a szavakat vette fel címszónak, amelyek több forrásban is előfordultak, kihagyta viszont az egyedi, alkalmi kreációkat. Minthogy a slang és a köznyelv, valamint a slang és a nyelvjárások határát sokszor nem lehet élesen megvonni (az utóbbi esetben pl. a szexuális élettel kapcsolatos kifejezések vagy a káromkodások melyik rétegbe kerüljenek), a szócikkanyag elég heterogén lett. A szerkesztő így főként azon szavak felvételére szorított, amelyek sem az értelmező szótár anyagában nem voltak meg, sem az idegen szavak szótárában nem találhatók. Tulajdonnevek sincsenek a szótárban, szerepelnek viszont az alkohol-, autó- és cigarettamárkák.

A rövidítések jegyzékéből (21–2) derül ki tulajdonképpen, milyen stílusrétegeket, csoportnyelvi szavakat tartalmaz a szótár: a köznyelv, népnyelv vagy nyelvjárás minősítések mellett található a kábítószeresek, iskolások, sajtó, vitorlázás, vendéglátóipar, katonaság, sport, fotózás, börtön slangje, ide tartozik a gyermeknyelv, sőt a tudományok közül az ornitológiai, orvostudományi, rádióamatőr és más műszaki ágakból átkerült slangkifejezések is. A tulajdonképpeni szótári rész (31–282) után van egy irodalmi nyelvi szóműtató (283–333), amely hozzávetőlegesen 1200 szót tartalmaz, mindazokat, amelyeknek van a slangben megfelelőjük. Ebből kitűnik, hogy bizonyos kifejezésekre a slangben több szinonima is van. A legtöbb kifejezés található a szexuális életre, nemi szervekre, valamint a részegségre.

A kép vegyes, a válogatás önkényesnek tűnik, ezt az önkényességet csak a legmesszebbmenőkig szem előtt tartott gyakorlati szempontok mentik. S ez az, ami miatt Kaarina Karttunen szótára hiánypótló. Szerkesztési elveiben a gyér külföldi szakirodalom (az angol slangkutatás még a legfejlettebb) útmutatásait követi (29). A slangsztótár nélkülözhetetlen kalauz a mai finn nyelv legváltozékonyabb szférájában. Minden bizonyos segítséggel folyamodnak hozzá az idősebb finn korosztályok, de nem lehetnek meg nélküle a „korrekt” irodalmi nyelvet tanuló külföldiek sem, nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy a művelt finn emberek köznyelve viszonylag távolabb áll a slang világtól, mint nálunk Magyarországon.

3. A mából már a jövő világába vezet bennünket az a finn gyakorlati és irodalmi szótár, amely a legmodernebb számítógépes feldolgozás eredményeképpen látott nap-

világot: PAULI SAUKKONEN—MARJATTA HAIPUS—ANTERO NIEMIKORPI—HELENA SULKALA, Suomen kielen taajuussanasto. WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva, 1979. 536 l.

A gyakorisági szótár az 1960-as évek négy köznyelvi szókinésrétegének, a szépirodalom, a rádió, a sajtó és a tudományos szakirodalom szókinésének gyakoriságára derít fényt. A négy rétegből taláalomra választottak ki sok-sok rövidebb részletet: összesen 408 301 előfordulást (ez több mint 100 000 szóalak és 43 670 külön szó) tápláltak számítógépbe. A szótárból az egyszeri előfordulásokat kihagyták, végül összesen 12 663 szót állítottak egyrészt gyakorisági, másrészt abc-rendbe.

A bevezetésben Pauli Saukkonen, a főszerkesztő vázolja a szótárra vonatkozó adatokat, szerkesztési elveket, valamint a szóanyag alapján végzett előzetes kutatási eredményeket, statisztikai adatokat (7—21). Minthogy az ilyen szótár finnül tanuló külföldieknek még praktikusabb, mint finn anyanyelvűeknek, a bevezetés angol nyelven is megtalálható (23—38).

A több mint 12 ezer leggyakoribb finn szó először csökkenő gyakorisági sorrendben áll (39—280). Az első húsz szó a következő: 1. *olla* 'van'; 2. *ja* 'és'; 3. *se* 'az' (mutató névmás); 4. *ei* '(ő, az) nem'; 5. *joka* 'aki, ami'; 6. *että* 'hogy'; 7. *tämä* 'ez'; 8. *hän* 'ő'; 9. *voida* 'tud, képes, -hat/-het'; 10. *saada* 'kap; szabad, -hat/-het'; 11. *mutta* 'de'; 12. *niin* 'úgy; olyan'; 13. *kuin* 'mint'; 14. *ne* 'azok'; 15. *kun* 'amikor'; 16. *tulla* 'jön'; 17. *myös* 'szintén, is'; 18. *tai* 'vagy'; 19. *kaikki* 'minden'; 20. *aika* 'idő'. A második lista ugyanezeket a szavakat abc-rendben közli (281—536). Ez utóbbi azonban nem mechanikus ismétlése az előzőnek. Álljon itt az *aika* 'idő' szó a két különböző rendezés szerint!

Sorszám	Szó	Szófaj	F	% ₁₀₀₀	% -ok összege	Sorszám			
						Szépir.	Rádió	Sajtó	Tud.
20	AIKA	S	1347	32,99	21,7	32	22	18	24

Szó	Szófaj	Sor- szám	Szépir.		Rádió		Sajtó		Tud.	
			F	% ₁₀₀₀	F	% ₁₀₀₀	F	% ₁₀₀₀	F	% ₁₀₀₀
AIKA	S	20	125	26,65	288	36,82	375	35,25	559	31,62

A sorszám jelöli az abszolút gyakorisági sorrendet, az *aika* tehát a 20. leggyakrabban előforduló finn szó. Szófaja főnév (S), összes előfordulása (F) a több mint 400 000 adatban: 1347. Utána áll a gyakoriság tízezrelékben kifejezve, majd a százalékok összege van feltüntetve. Itt a 21,7% azt jelenti, hogy az első 20 szó ismeretében a vizsgált stílusrétegek szavainak 21,7%-át lehet elvileg megérteni. (A 100 leggyakoribb szó ismeretében a megértési kulcs 35,1%-ra nő, 1000 szó birtokában már egy szöveg szavainak 64,8%-a ismert, 10 000 szónál a szövegek 89,4%-a érthető. Vö. 21. lap!) Érdekes összevetéseket lehet végezni a négy stílusréteg között. A kérdéses szó a sajtó nyelvében a leggyakoribb (18), utána a rádió és a tudományok nyelvében (22, ill. 24), kevésbé gyakori a szépirodalomban, ahol csak 32. A többletet az abszolút gyakorisági táblázathoz képest az adja, hogy itt a négy stílusrétegre oszlik el az abszolút előfordulás: az abc-táblázat négy F-összege adja a gyakorisági táblázat F-jét (125 + 288 + 375 + 559 = 1347).

Érdekes tanulságokkal jár az első 100 szó futólagos elemzése (9–11). Táblázatokat találunk pl. a szófaji megoszlásról a négy stílusrétegre felbontva a gyakorisági szótárban szereplő szavak és szóelőfordulások szerint, továbbá az egész vizsgált anyagra kiterjesztve. Érdekes, hogy a szövegekben a főnevek a leggyakoribbak (75%), őket követik a melléknevek (10%), majd az igék (8%). A kötőszók aránya csak 0,04%.

Itt kell elmondani, hogy az adatokat nem „kozmetikázták” statisztikailag. A kisfrekvenciájú szavak gyakorisági mutatói közül tehát azok a legmegbízhatóbbak, amelyek több, esetleg mind a négy stílusrétegben előfordulnak.

A gyakorisági szótár különösen fontos a finnül tanuló külföldiek számára. A nyelvtanulás megkönnyítésére, a nyelvkönyvíróknak könnyebbésségül Michael Branch—Antero Niemikorpi—Pauli Saukkonen összeállította a szépirodalom és a sajtó 2017 leggyakoribb szavát (A Student's Glossary of Finnish. WSOY, 1980.). Ehhez tartozik angol, német, magyar, orosz és svéd értelmezés.

A múlt, jelen és jövő szótáraival nagy évtizedet zárt a finnországi szótáriróadalom. Ezzel a teljesítményével méltán viv ki elismerést a hazai és a nemzetközi nyelvtudományban.

KERESZTES LÁSZLÓ